

**Оценките на д-р Васил Берон за отделни моменти,  
събития и личности в българската история  
според книгата му „Археологически и  
исторически изследвания“**

д-р Радка Пенчева  
НЛМ, музей „Емилиян Станев“, Велико Търново

**Dr. Vasil Beron's assessments of individual moments,  
events and personalities in Bulgarian history according  
to his book „Archaeological and Historical Research“**

Dr. Radka Pencheva  
NLM, museum "Emilian Stanev", Veliko Tarnovo

**Abstract:** *The report examines the assessments of Dr. Vasil Beron for various events, facts and personalities in Bulgarian history and their repercussions in the history of Veliko Tarnovo until 1886.*

*The scientist wrote his research from the position of a professional historian and remained forever in the history of Veliko Tarnovo.*

**Keywords:** *Dr. Vasil Beron, Bulgarian history, Veliko Tarnovo, uprising.*

**Резюме:** В доклада са разгледани оценките на д-р Васил Берон за различни събития, факти и личности в българската история и техният отзвук в историята на В. Търново до 1886 г.

Ученият пише изследването си от позицията на професионален историк и остава завинаги в историята на В. Търново.

**Ключови думи:** Д-р Васил Берон, българска история, Велико Търново, въстание.

Д-р Васил Хаджи Стоянов Берон е роден през 1824 г. в гр. Котел. Той е син на сестрата на д-р Петър Берон Жейна. Петър Берон не е имал свое семейство и деца и решава да изучи и подпомогне в живота сестриния си син и да го подготви за участие в борбите на българския народ. Разликата в годините между двамата е 30. И действително – той взема момчето при себе си в Румъния. Първо го записва при частен учител в гр. Брашов по немски език, за да може да учи гимназия в гр. Дрезден. Младият

Берон успешно полага изпитите по немски език и е приет в гимназията. Учи старателно, подготвя се стабилно и завършва с успех. Посъветван е от вуйчо си да запише медицина в гр. Вюртцбург, за да има професия и добри доходи, които да употреби в църковната и национално освободителната борба по-късно. По време на следването е старателен и прекарва по-голяма част от времето си в библиотеката. През 1852 г. завършва медицина и получава титлата „доктор по медицина“ с труда „Тетанусът и лечението му с хашиш“. На 28 години се отправя при вуйчо си в Крайова. Тук Петър Берон го подготвя да вземе участие в разпалилата се вече църковна борба. В. Берон отива в Букурещ, където се сближава с Г. С. Раковски и хъшовете. След това заминава за България, като вече се е сближил с емиграцията ни, дал е дума, че винаги могат да разчитат на него. След посещението си в Котел заминава на специализация по хирургия в Париж. Именно тогава минава през Търново. Градът му прави силно впечатление със старините си. След Париж отива във Виена, където специализира гинекология. След това се установява като лекар в Букурещ, където се включва активно в борбите на емиграцията. Там го потърсват двама търновски търговци и го канят да дойде в старата столица като лекар и да устрои училищата там. В Търново той се включва активно в борбата за църковна независимост и успява, с такт и дипломация, да прогони гръцкия митрополит Неофит, което е голяма негова победа. Тук през 1886 г. издава книгата си „Археологически и исторически изследвания“. През 2004 г. книгата има преиздание. По него ще построим нашето изложение.

В началото на книгата д-р Берон разказва за търновските църкви и манастири такива, каквито ги заварва при пристигането си. Но той не се ограничава само с техните описания, а разказва и историите им, доколкото има сведения за тях. Разказва и за техните патрони, светците, на които те носят имената. В този раздел влизат следните търновски забележителности: хълмът Трапезица, Митрополията или бившата патриаршия на българската църква, църквата „Св. 40 мъченици“, църквата „Св. Димитър“, църквата „Св. Петка“, Хисарят (или укрепения град Царевец), църквата „Успение Богородично“ в Долнята махала, църквата „Св. Георги“

в Долната махала, манастирът „Света Троица“, манастирът „Св. Апостоли Петър и Павел“, „Жидов гроб“. За всички тези забележителности д-р В. Берон обяснява какво е състоянието им в края на 19 в. и разказва историята на всяка от тях.

Следва истинската историческа част на книгата. Започва се с причините за падането на българското царство и престолния му град, както и тъжните последици от това. Тази част на книгата има 3 части:

1. За славното положение, до което бе достигнал и се намираще градът В. Търново.
2. За славните влиятелни причини, които са подействали, за да се завладее и разори този град.
3. За жалостните обстоятелствени случки след превземането на града В. Търново от султана Баязид Илдъръм и сина му Челеби Солиман в 1393 г.<sup>1</sup>

В. Берон описва естественото географско положение на града, какви са били границите му в четирите посоки на света. Смята, че след превземането му от турците, той се е разраснал към кварталите Баждарлък, Марно поле, Варуша, Картала и т.н. Търново е бил велик, царски град. Ето и неговите думи: „Градът В. Търново във времето на цар Иваница или, както въобще го назовават Калояна, брат на цар Асеня I, преимуществено же в времето на цар Асеня II и на други отподирне царие, бе достигнал до най-голяма славна знаменитост и може смело да се каже на основание на историческите събития от XIII и XIV столетия, че този славен град занимаваше по него време най-първото място. Тъй например се разказва, че царският и богоспасяемия град Търнов е бил царицата на градовете, управляещия и великославния град, който словом и делом е бил вторият град след онзи на цар Констандина (Цариград); при това Търново е превъзходило всички други градове на България по своето богатство и по завидната му роля, и по великите събития, що са се извършили в тоя град в гражданско и църковно отношение.“<sup>2</sup>

Търново, според д-р В. Берон, е имал и международно значение, тъй като в него са се провеждали и църковни събори (кон-

цилии), в които са се разглеждали и обсъждали разни еретически учения, каквито са били богомилските и други еретически секти: исихасти, адамити, евреи и др. От 11 февруари 1211 г. е известен събора на цар Борил и законника му. В този смисъл са и проведените събори от 1350 и 1355 г. на цар Иван Александър срещу сектите – тогава се осъжда Кирил Босота и ученика му поп Стефан. Еретиците и богомилите са напуснали България и са заминали във Франция, Италия и отчасти Германия.

Кои според д-р В. Берон са най-важните причини за падането на Търново, а след него и на цяла България? Една от най-главните е, че българските владетели са вземали за жени гъркини. И той дава такива примери. В 1258 г. след смъртта на Калиман II болярите избират за цар сърбина Константин Тих. Гърците били срещу него. Лукавата царица Мария направила всичко възможно да отстрани българите от царския престол. Подобни примери има много. В 1355 г. цар Иван Александър се оженил за една еврейка. Тя му родила двама сина и една дъщеря. Еврейката погубила по-големия син на Иван Александър – Михаил, а по-малкия Страшимир царя изпратил с майка му Теофана във Видин. По-малкия му брат Шишман оставил да управлява Търновското царство, а дъщеря си Мара (Тамара) дал за жена на султан Мурад. Страшимир обявил война на Шишман, защото смятал, че не е редно той да заема българския престол и се провъзгласил за български цар със столица Видин. Болярите в Търново били на страната на Шишман и работели срещу единството на двамата братя. И д-р В. Берон заключава: „Тоя гибелен за тогавашното българско царство пример нека послужи за явно и неупоримо доказателство, че ние сами, българите, чрез нашата немарливост и нашето егоистично пренебрежение допуснахме, да се опропасти тогавашното ни толкова славно царство! Защото, ако тогавашните боляри, които имаха най-голямото и славно влияние в царския двор на Иван Александър, бяха се възпротивили и не бяха се съгласили с неговото безумно решение – да се ожени за еврейка – то и не биха без съмнение допуснали, за да стори той тая глупава постъпка и щяха следователно да избавят царството от пропадането му и от плачевните ужасни последствия на 500 годишните наши народни страдания и нечути теглила“.<sup>3</sup>

Според В. Берон Търново пада на 19/31 юли 1393 г. след три-месечна тясна обсада от Челеби Солиман. Това става след еврейско предателство.

За доказателства около последната битка на цар Шишман той се опира на сборника с народни песни на братя Миладинови – на песни и предания в него. След тази битка Търново е бил разрушен: църкви, правителствени сгради и учреждения. Всичко е ограбено и опустошено. Изгорени са мощите на светците в църквите, а те са съборени. Някои са превърнати в джамии и бани. При отсъствието на цар Шишман народен водач е патриарх Евтимий. Той ходел при челеби Солиман и го молел да пощади хората. Но бил пропъден от Патриаршията на Царевец и отишъл да живее в църквата „Петър и Павел“. Там той утешавал търновци и им вдъхвал надежда. Челеби Солиман си заминал и оставил един валия, чието име не се знае, да командва града. Той събрал всички търновски първенци на едно угощение на Марно поле и ги изклял. За това клане свидетелстват Гр. Цамблак, Г. Раковски и К. Иречек. Изклани били 100 мъченици. Опитали се да отсекаат главата и на патриарх Евтимий, но ръката на палача се схванала и по чудо останал жив. Дошла заповед всички млади и по-първи търновци да бъдат откарани в Мала Азия. Патриарх Евтимий бил също сред прокудените. Трогателна е раздялата му с търновци, които целували дрехата му и земята, по която стъпвал. „Ваше блаженство! Доблестний наш архипастирю, като тръгваш, на кого ни оставяш?“ През сълзи патриарх Евтимий им отговорил: „Оставям ви под покровителството на Светая неразделна Троица и нине, и присно и во веки веков, амин!“ Тръгнал си завинаги от Търново.

Някои от болярите приели исляма. Учениците на патриарх Евтимий побягнали в Сърбия, в Русия и занесли там книги и ръкописи. Българската църква била подчинена на гръцкия патриарх. България е подчинена духовно на гръцкия цариградски патриарх и това продължило повече от 500 години. Подчинението убивало народността на българите. У народа е съществувала вяра в помощта, която ще окаже Свети Димитър и това ще се случи в Търново. В 1405 г. се подготвя въстанието на Константин и Фружин, но е потушено още в зародиша му. Култа към Св. Димитър

Солунски е много силен у българите. Те вярвали, че той ще измоли божествена помощ за освобождението им, както преди от византийско, така и сега от турско робство.

Д-р Васил Берон се спира на всички по-големи опити да се освободи България и разглежда всяко въстание през петвековното ни робство. Ще се спрем на тях според неговите отбелязвания.

Първото въстание е подготвено от царските синове на цар Шишман и цар Страшимир, а не от българския народ. На тяхна страна са били и патриотично настроените боляри. По-късно въстанията са подготвяни от нашите поборници, които не са имали средства и са търпели големи лишения. Има и въстания, подготвени от чужбина, в които са се включили и българи. Такова е въстанието от 1444 г., подготвено от римокатолическия папа начело с Ян Хуниади, което търпи неуспех и е разбито от султан Мурад II при Варна. През 1594–95 г. се подготвя едно въстание с център Велико Търново от Павел Георгиевич, родом от Рагуза, живял 15 години във Велико Търново. Той се съюзил с един богат търговец – Сергочевич и двамата решили да вдигнат въстание. Павел Георгиевич решил да включи и други народи и направил един рапорт до трансилванския княз Сигизмунд Батори. При успех той щял да стане български княз. Следват и други опити, но все безуспешни. Въпреки всичко, тези опити са поддържали народностния дух у българите и желанието им за освобождение. Такива са опитите от 1645, 1655 и 1673 г. на един голям български патриот – Петър Парчевич, който е посещавал редица чужди царе и князе, включително и Венецианската република, да съдействат на народа му срещу турците. В 1647 г. той умира, без да успее да види народа си свободен. От този период е въстанието на Георги Пеячевич от Кипровец, което турците потушили с големи жестокости, а българите се изселили във Влашко и Маджарско. През целия XVII век единствения начин за борба е било хайдутството. Всред войводите е имало дори жени войводи. Те действат и през XVII и XIX век.

1. За Гръцкото въстание или за гръцката Завера в 1820–21 г. Това въстание е „за вяра“. В него участват много българи. Въстанието започва в 1821 г. Ръководено е от влашкия княз Ипсиланти,

родом грък. Той изпраща средства и прокламации от Букурещ в Търново, Габрово, Елена и много българи взели участие в него под предлог, че се борят за вярата. Българи от Търново и околностите вземат живо участие в него.

В началото на XIX век много българи се записват като волентири и като спомагателни войници и действат с русите срещу турците. Така се събуждат от дълбокия си сън. Такива патриоти са Георги Мамареца, Сава Стойков Раковски, Алтън Стоян, Хаджи Димитър, Кара Танас, Златю Кокарчев и мн. др. През 1828 г. Русия обявява война на Турция. През 1829 г. се сключва мир. Гърция се освобождава „по народност“, а българите се изселват в Бесарабия или пъшкат под турски ярем. В околностите на Одеса се заселват българи от Сливен и Ямбол. Около 1000 души идват в Одеса. Там, според руските документи, по заповед на цар Николай, в Одеса се заселват 600 души, а 400 в Бесарабия, в района на град Измаил. По 15000 рубли са раздадени на тези в Одеса, а на тези в Измаил и повече. Главен попечител им е бил генерал Инзов.

#### 1. За въстанието в 1835 г. или за Велчовата завера.

По всяка вероятност е подготвено от Велчо Болтала (Джамджията) и Георги Мамарецът. За център се ползва Плаковския манастир и игуменът му хаджи Сергей. Издава ги Юрдан Кисев, кръщелник на Юрдан Брадата от Елена. Той разказал всичко на гръцкия митрополит Иларион и на турския управител в Търново. На Великден турците ограждат Плаковския манастир. Отец Сергей, Георги Мамарецът, Хаджи Йордан Брадата са докарани в затвора в Търново. Заловени са и другите въстаници. След това са обесени на различни места в Търново за назидание.

#### 2. За проектираното въстание на Сава Раковски в 1844 г.

Въстанието е подготвено от Раковски в 1844 г. в Браила, но когато въстаниците се готвят да преминат Дунава, са спрени от румънската власт. Румънците пробиват техните лодки и въстаниците решават да се върнат в Румъния. Посреща ги войска и те водят битка. Около 20 души загиват.

3. За въстанието, проектирано и приготвено от Дядо Никола в Търново и околностите му в 1856 г.

В. Берон пише за него от позицията на очевидец. Имало е разклонения от подготвени групи хора в Трявна, Габрово, Дряново, Лясковец и по околните по-малки села и градове. Дядо Никола потегля от Търново през юли 1856 г. с 15–20 момчета, за да отиде в Балкана. Турците разбиват малката му чета до Габрово. Дядо Никола е убит в една градина до Трявна. Според някои Раковски е подбудил дядо Никола, а според други това е сторил гръцкият владика Неофит, за да очерни българите пред турците.

#### 4. За въстанието от 1862 г. в Търново.

Подбудено е от сръбския министър Гарашин. Той повиква в Белград Раковски да образува легион от войници и да ги изпрати в България да се борят срещу турците. Праща двама апостоли в България, които носят прокламации: хаджи Ставри от Сливен, живеещ в Браила и Николчо Паскалев от Ямбол, живеещ също в Браила. Хората в Търново отначало не вярват и пращат двама души в Белград. Те разговарят с Гарашин, който ги уверява в сръбската помощ. Въстанието не се вдига. Оказва се, че то е част от сръбските домогвания към Балканите, в полза е на Сърбия, а не на България.

5. За проектирания български легион в Букурещ на Раковски и за походите на Филип Тотю и Панайот Хитов в 1867 г.

По разказите на Раковски пред д-р В. Берон, румънският министър Иван Братяно е искал той да образува един легион от българи в Румъния от 5000 души за въстание в България. Идеята, подобно на сръбската на Гарашин, е да се съединят всички и да прогонят турците от Балканите. Според Раковски влиятелни българи в Букурещ отклонили Братяно от тази идея. Раковски умира през октомври 1867 г. Старите българи в Букурещ решават да се образуват две дружини, които да преминат Дунава, да не повдигат бунт, а да чакат в балканските гори до второ нареждане. Това решение е едно от най-наблагоразумните. Двете дружини са поверени на Панайот Хитов и Филип Тотев. П. Хитов е трябвало да премине Дунава при Тутракан, а Филип Тотю – под Свищов. Съобразно тази заповед на 17 май те преминават Дунава. Валията на Русе Митхад паша изпраща запитиета да ги разбият. Филип Тотю влиза в битка с турците при с. Върбовка и това е първата по-редовна българска

битка на въстаници с турска войска през XIX век. Въстаниците са победени, някои се оттеглят към Балкана и после към Сърбия. Панайот Хитов, чийто знаменосец е Васил Левски, вижда, че дружината му е малочислена и се оттегля в Сърбия.

6. За похода на Хаджи Димитър Ясенев в 1868 г. и за устрояването на български дружини в Букурещ и на български легион в Белград.

В 1868 г. се устройва в Белград български легион, в който са записани не само българи, но и сърби, черногорци, хървати и арнаути. В Букурещ също се събират български дружини. Целта е била да се вдигне с тях въстание в България и да се прогонят турците от Европа. През есента на 1868 г. Сърбия променя плановете си и легиона се изтегля в Румъния. Сърбия използва наличието на българския легион на П. Хитов, за да освободи белградската крепост от живеещите там турци. След това сърбите нямат нужда от българския легион. В това време в Букурещ се подготвя четата на Хаджи Димитър да премине Дунава и да влезе в България. Това става на 7 юни 1868 г. под Свищов. Турците посрещат четата в една голяма битка при село Саръяр. Част от четата се оттегля към Балкана. При село Карасен попадат на редовна турска войска, изпратена от Митхад паша. Тук Стефан Караджа е ранен и по-късно почива от раните си. Четата се бие при Бузлуджа, но е предадена и унищожена.

7. За образуването на Български централен комитет и на частни революционни комитети от Васил Левски през 1869 г.

В. Левски образува революционни комитети по цяла България. Един от първите е в Лясковец. Д-р В. Берон разкрива цялата революционна дейност на В. Левски по основаването на рев. комитети в цяла България. Разкрива ни методите му на работа, залавянето и обесването му в София на 6 февруари 1873 г. Ще цитираме последните думи на Апостола, които г-н Марин Станчев предава на д-р Берон:

„Ах, Българо, Българо, защо си толкоз заспала! Събуди се, събуди се от дълбокия сън! Стига вече – 5 века близо! Аз, сиромаша, уловен от ловчанец предател в село Къкрина на хана накрая,

уловен от 20 души заптиета и няколко души български изроди. С мене си имах двама братя, верни мои другари решителни, и тий мене не оставиха. От потираджиите лесно щяхме да се избавим, защото беше късно. През нощта като ги прегазих и едното ударих, те хвърлиха от 20 пушки нагоре изведнъж на мене, раних се от едната пушка на лявото ухо. Оттам ни закараха на каймакама в Ловеч и оттам без забава в Търново ни изпратиха при пашата, а той след един час ни върна от Търново за София и ни изпрати до там с 20 души заптиета. Ах – помислих аз на ума си, страшно да извикам като лев в Балкана: „Елате, мои мили братя българи, решителни юнаци, мене отървете от 20 заптии!“ По пътя няма никой и аз бях в надежда... Събуждайте се, събуждайте се и на оръжие ставайте. Сега е време за революция... Турската сила вече пада. На мойто място има друг, но не се е явил още. Никой от вас да се не разпуска, работа вършете, не се плашете! Аз веч отивам, Богу дух ще предам!“<sup>4</sup>

Д-р Васил Берон публикува някои исторически документи и преписки на Българския централен и частните комитети. Такива са „привременния закон за народните горски чети“, „програмата на БРЦК, писма и др.

#### 8. За Старозагорското въстание от 1875 г.

Избухва през м. септември 1875 г., но не успява да изпълни плана на въстаниците. Водителите на бунта предават хората си.

9. По-нататък д-р Берон разказва за Априлското въстание от 1876 г. в Търново и околностите му, Дряновския манастир „Св. Архангел Михаил“ и др. Разказва и историята на четата на Христо Ботев в 1876 г. в България, за Руско-турската война от 1878 г.

В последната глава на книгата си д-р Васил Берон се спира на борбата за черковна независимост, с която Търново е органически свързано. Той е дълбоко убеден, че ние първо трябва да се освободим от гръцкото духовно робство и тогава да се върви към национално освобождение. Когато се установява в Търново, д-р Берон заварва народа гърчещ се, в църквите и училищата се говори на гръцки, а владиката Неофит говори на гръцки и турски. В. Берон се заема, чрез печата, да създаде лошо мнение за влади-

ката. На български език излиза „Цариградски вестник“, но в него не се пише срещу владиката. Тогава д-р Берон се обръща към своя френски приятел г-н Балиго, когото познава от специализацията си в Париж. Той издава в Цариград вестник „La Presse d orient“. Двата се споразумяват да се публикуват материалите на д-р Берон срещу Неофит, като се пази в тайна името му. По късно „Цариградски вестник“ препечатва материалите от френски. Разбира се, Неофит се досеща кой стои зад това да изпраща материалите от Търново. Този процес продължава две години и половина. В тази борба д-р Васил Берон израства много. Той е твърд и непоколебим; затова успява. А успехът в Търново е успех за цяла България. Борбата в Търново се поема открито и масово. Заслугата и величието на д-р Берон се състои именно в това, че искането на църковна независимост от страна на Търново се изтъква, където трябва, като народно искане, а не на отделни лица или организации, както дотогава се стреми да заблуди властта гръцкото духовенство. Битката на Берон с Неофит не е кратка. Турската власт изпраща двама анкетъори – Корсак и Митхад паша. Берон с интелекта и дипломацията си успява да победи Митхад паша. Когато той го разпитва какво има против владиката Неофит, Берон му отговаря съвсем логично: „Представете си, че един българин приеме исляма, но не знае турски. Вие ще си съгласите ли той да вика и пее в джамията. Същото е и с гръцкия владика“. Така Митхад паша се съгласява с него и повече не го търси по този въпрос.

От казаното дотук става ясно, че д-р Васил Берон е всестранно развита личност, с познания в много сфери на обществения и политическия ни живот. Знанията му за събитията в българската история са завидни. Той по нищо не отстъпва на професионалните историци; книгата му е написана като от професионален историк. От нея можем да научим много за събитията в българската история и за отзвуката им в Търново. Затова спомага фактът, че на много от тях д-р Берон е очевидец; че познава мнозина от възрожденските ни личности и може да разпитва още живи очевидци. Той се опира и на множество оригинални документи, някои от които лично притежава. Д-р В. Берон е една възрожденска личност с големи заслуги за българската история. Стилът му също е изискан. При

писането на книгата си стъпва на съществуващи вече изследвания, цитира ги, а там, където не е съгласен, ги коригира. За исторически събития и факти, които вече са изследвани, той не повтаря познатото, а само го споменава и преминава напред. Нормално е езикът му на места да е остарял, да употребява старинна лексика. В новото преиздание от 2004 г. редакторите са се опитали да осъвременят езика, доколкото това е възможно. Книгата е изключително ценна за историята на В. Търново и за всеки, който я изследва.

### **Библиография и бележки:**

В текста са запазени личните имена на историческите лица и местности според правописа на д-р В.-Берон.

<sup>1</sup> Васил Берон. Археологически и исторически изследвания. В. Търново, Абагар, 2004. 384 с. Вж с. 89.

<sup>2</sup> Пак там, с. 91.

<sup>3</sup> Пак там, с. 98.

<sup>4</sup> Пак там, с. 201.